

УДК 398.1/.2

Горох Г. В.

ЗБАГАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УСНОЮ НАРОДНОЮ ТВОРЧІСТЮ

У статті розглянуто збагачення особистості усною народною творчістю, визначено її роль у складі слів-символів, емоційно-оцінних слів, прислів'їв, приказок, загадок.

Ключові слова: народнопоетична мова, фольклор, мовостиль, лексема, емоційність, експресивність.

Довга історія нашого народу зберегла прекрасні традиції, які відбилися і в народній творчості Української думи, пісні, прислів'я, приказки і замовляння, які виникли внаслідок практичних побутових спостережень, збагачують свідомість і відстоюють високі морально-етичні погляди. Вони дають нам зрозуміти, який вибрала, виплекала віками українська нація і передавала за традицією з поколінь у покоління.

Фольклор – основне джерело виникнення і розвитку художнього стилю. Проблема впливу художніх елементів на мову художньої літератури неодноразово привертала увагу лінгвістів І. Огієнка, П. Житецького, А. Кримського, Л. Булаховського, І. Білодіда, С. Єрмоленко.

Відомо, що фольклорний компонент органічно входить до стилістичної системи української літературної мови. С. Єрмоленко розглядає народнопоетичне мовлення як різновид художнього стилю [2]. Саме тому проблема «фольклор і художній текст» перебуває у галузі сучасних мовознавчих розвідок В.В. Жайворонка, В. Русанівського, В. Кононенка, О. Сімович, С. Єрмоленко, Л. Краснова, Л. Дяченко.

Мета статті – з'ясувати, як збагачується особистість елементами усної народної творчості.

С. Єрмоленко зазначає, що поняття «мова фольклору» об'єднує мову різних фольклорних жанрів, у яких закладено естетичне сприйняття народного слова, його емоційно-експресивний зміст [2].

Зразки народної творчості виховують у молоді почуття власної гідності, любов до рідної землі, праці, прагнення до знань, любов і пошану до батьків і старших, до рідної мови, до народних традицій, висміюють і засуджують ледарів і п'яниць, зраду та ошуканство.

Прагнення до волі, незалежності – цим дихає кожна сторінка історії українського народу, це відбивають і прислів'я і приказки: Степ та воля – козацька доля. Коли козак у полі, то він на волі. Мандрівочка – рідна тіточка. Степ, поля – то розкіш мая [6].

Про любов до праці, яка принесе незалежність і багатство, свідчить велика кількість висловів такого типу: Більше роби та менше говори. Треба працювати, аби не бідувати. Праця єдина з неволі нас вирве. Якщо хочеш старість спокійну мати, мусиш змолоду працювати.

У народі високо ціняться любов і пошана до старших і батьків. Наприклад: Шануй свого батька і матір свою, щоб було тобі добре та щоб довго прожити на землі. За науку – цілуй батька і матір в руку. Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько. Все купиш – лише тата й маму – ні. Старших шануй, як батька, а молодих, як брата.

Повага до самого себе поєднується з пошаною до інших людей: Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. Добре ім'я – найкраще багатство. Хто людям добра бажає, той і сам має. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся. Зароблена копійка краще краденого карбованця. У хорошій компанії розуму набирайся, а в поганій і свій загубиш [6].

У мові українців відбивається і любов до природи. Всі фарби, звуки і рухи природи, всю складність їхнього поєднання змогли українці позначити, окреслити за допомогою слів. Смагляві тополи, чебрецевий аромат степу, стрімка вода, солоний вітер, красне сонечко, всяка

пашниця, духмяні трави – все це животвір природи, що оточує людину. Оця любов до всього живого і відбита у прислів'ях і приказках: Без верби і калини нема України. Там криниця, де вербиця. В дорозі, в гостині пам'ятай о худобині. Плаче жовтень холодними сльозами. Зле там і лихо, де курка кричить, а півень тихо. Як випадуть у маю три дощі добрих, то дадуть хліба на три годи. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, крутить, мутить, припікає і поливає. Багато снігу в році – багато хліба в тоці. Оце вже дощ глухий: не йде, де просять, а йде, де косять.

Рослинний світ у прислів'ях та приказках часто наділяється людськими рисами. Мале деревце асоціювалося з підлітком, яких треба виховувати: Гни деревину, поки мала; силу, могутність людини – з дубок: Жолудь, який малий буває, а з нього великий дуб виростає; Слабкість, покірність – з лозиною: Хитку лозину і вітер зігне. Характерні риси тварин і птахів також переплітаються з поведінкою людей. Так, вовк став уособлювати жорстокість, наприклад: Вовк старіє, та не добре; Заєць – боягузливність: Заєць тоді сміливий, як лев у клітці. Лисиця уособлює хитрість: І на хитру лисицю капкан знайдеться; Свиня – нахабність, безсоромність: З свинячим писком та в пшеничне тісто [6].

Знайомлячись із прислів'ями та приказками, які пов'язані з певними традиціями національної культури, учні зустрічаються зі словами, семантика яких пов'язана з українською народною поетичною символікою дерев, квітів, птахів, звірів, магією, ворожбою, повір'ями, прикметами, родинними обрядами, взагалі з усім укладом життя українців (криниця, вербиця, козак, паляниця, дійниця, телятко, волошки, вівці, курка, воли, корова, сирота, татко, мама, друг, сусід, чоботи тощо).

Червона калина як символ жіночності, дівочтва, краси. Уявлення про калину як носія життєдайної сили одержало розвиток в усвідомленні червоної калини як символу рідного краю, батьківщини, України, наприклад: Без верби і калини нема України [6].

З давніх-давен образ води пов'язується з поняттям швидкого плину часу: Двічі в одну воду не ввійдеш.

Ставлення до криниці, як носія добра, чистоти відбито в прислів'ях: До доброї криниці добра стежка утоптана; Не брудни криниці, згодиться; що криниця, то й водиця.

Народна мудрість стоїть на засадах етичного ідеалу добра, честі, порядності, справжньої дружби і протиставляє їй негативні риси та вади людей: Добрий камінь все перемеле, все змеле, а поганий сам змелеться; Поганому й погана честь; Добро втрапиш – наживеш, честь утратиш – пропадеш. Інших не суди – на себе погляди.

Прислів'я і приказки засуджують також незгоди, сварки, бійки, пияцтво, крадіжки: Намірся, та не вдар; Ліпше переконувати словами, як кулаками; Бити та лаяти є кому, а годувати та вчити нікому; Гарна година, та ні з ким полаятися; П'яниця і свиня – то однакові звання; П'яниця і злодій – то рідні брати; Не гостри зубів на чуже; Взяв як своє.

Для сатиричного змалювання негативних людських рис народ вдається до образів, ужитих в переносних значеннях: За ліниве око калитка відповідає; Коли не пиріг, то не пирожися, коли не тямшиш, то не берися; Дає собі на носі грати; У нас таких по сім за цибулю.

Вирази про хатнє господарство, речі побуту і працю як основу самого існування людини дуже давні за походженням, наприклад: Як повна скриня, то і ліпша газдиня; У поганого хазяїна і колесо з воза украдуть; У доброї господині і півень несеться.

У народі здавна цінувалося ремесло, що теж знайшло відображення у перлинах народної мудрості: З ремеслом дружити – в житті не тужити; І коваль, і швець, і на дуду грець; У коваля руки чорні, а хліб білий.

Як запоруку щасливого життя прославляє народна мораль злагод, мир і любов у сім'ї: Найдорожчий клад, як в родині лад; Вся сім'я в вмісті – так і душа на місці; Батькова й материна молитва з дна моря рятує, а проклін – у калюжі топить; Хто батька-матір зневажає, той добра не знає; Найдорожча пісня, з якою мати колисала; На сонці пекло, а коло матері добре.

Про вродливу людину кажуть: Ні в казці сказати, ні пером описати; Хоч з лица воду пий; Хоч картину малюй; Хоч ікону малюй; Очей не відірвати [6].

Про людину, яка багато чого зазнала в житті, побувала у всяких перипетіях: Скуштував, почім ківш лиха; Проїшов крізь вогонь і воду; Проїшов і мідні труби, і чортові зуби; Був на возі і під возом; Був на коні і під конем; Проїшов Крим і Рим; Проїшов крізь сито і решето; Знає, де раки зимують.

Пуста річ передається приказкою: Городити теревені; Гнути всячину; Плести нісенітниці; Плести смаленого дуба; Розказувати сім мішків гречаної вовни; Наговорити, що на вербі груші ростуть, а на осиці кисліці; Розказувати сон рябої кобили [6].

Джерел творення приказок і прислів'їв є безліч. Вони – в нашому повсякденному житті, в конкретних обставинах, в які доводиться потрапляти. А людська фантазія підказує, як ту чи іншу обставину, користуючись звичайними поняттями, узагальнити в прислів'я чи приказки. Щоб вислів був гостріший, виразніший, в ньому назване часто набуває крайньої міри вияву – аж до неможливості. Так, кажуть, на безриб'ї і рак і риба – тобто за браком кращого доводиться обходитися тим, що є; Кому йдеться, тому й півень несеться – це про щасливця, якому завжди у всьому таланить; Такий, що й кури загребуть – про крайню міру людської слабодухості; Перейти крізь сито й решето – зазнати в житті всяких обставин тощо.

Образне переосмислення часто полягає в зіставленні якогось поняття з явищами чи образами, що найяскравіше виражені в певній своїй особливості, наприклад: Бити, щоб аж пір'я летіло; Як у прірву – щось без кінця давати; Крутитися, як муха в окропі; Вертітися, як в'юн в ополонці; Білий, як папір; Бути кому як більмо на оці; Шовком слатися – виявити крайню міру улесливості; Як вода змила; Як у воду впало – щось безслідно зникло; Як мітлою змело; Прахом ішло – про майно, втрачене задарма; Хмарою сунути; Дош, як з відра; Як зірок на небі; Як цвіту весняного; Хоч греблю гати; Видно, хоч голки збирай; Ніде й курці клюнути [6].

Будучи фольклорним жанром, загадка є яскравим прикладом втілення особливостей культури в мові. Цей жанр фольклору був об'єктом дослідження багатьох науковців: Ю.О. Левіна, А.І. Малидової, Н.В. Захарової, І.П. Березовського, М.А. Рибкової, О.І. Тимченко.

Прихильники структурно-семантичного підходу до вивчення загадки фокусують увагу на її складниках. Загадка розглядається як структурна одиниця, що завжди складається з двох компонентів – образної частини і відгадки.

Ю.І. Левін вказує на структурність загадки, тобто загадка є структурною, якщо вона «побудована з використанням формальних семантичних механізмів, таких як антитеза, контраст, каламбур і т.ін.» [4].

Загадки використовують найрізноманітніші форми тропів і прийоми інакомовної образності. Кожна загадка – це єдність загадуваного і відгадуваного. Єдність загадки передбачає три основних елементи: а) так побудувати образ, щоб не назвати прямо предмет, про який йдеться; б) обов'язково мати відгадку; в) бути короткою. Особливістю загадки є те, що предмети, про які згадується, не можуть бути названі прямо. Вони називаються тільки у відгадці, а не в самій загадці, де про них повинно бути сказано те, що допоможе їх відгадати. Тільки при наявності відгадки загадка набуває перенесення. Наприклад: що то за хлопище, що із живого і вмерлого має грошище (піп); Циган дівку в морду ріже, що толочить в полі збіжжя (косар клепає косу); Маленький погрібець повен яець (гарбуз); Сидить циган на могилі, розкидав ноги на три милі (гарбуз і гудиння) [3].

Переважає більшість загадок насичена назвами осіб, в яких неживі предмети загадування замінюються живими. В основі таких загадок лежить метафора, образне відображення предмета. Вся сутність загадки саме в тому і полягає, що один предмет вона намагається показати через посередництво іншого, якою-небудь стороною аналогічного з першим, наприклад: Сидить дід під лавкою, замазався сметаною (горщик).

У загадках зустрічається вид метафори, як персоніфікація, наприклад: Простий хлопчик має червоний ковпачок, а як його зачини, то біда (сірник). Ліз піп через пліт, та зав'язла голова (гарбуз). Синьоока чарівниця часто в полі в нас вертиться (волошка).

Якщо образ відтворює якусь сторону життєвого явища за подібністю все зображення має переносне значення, то маємо інший вид метафори – алегорію, яка іншого значення крім метафоричного, не має, наприклад: Патлатий хазяїн в стріху прилетів (горобець). Сидить монашка на білих горшках, дожидає живих і мертвих (квочка на яйцях).

Деякі назви осіб виникли як метафори-порівняння, наприклад: Не мотор, а шумить, не пілот, а летить, не змія, а жалить (бджола). Швець – не швець, кравець – не кравець, держить в роті щетину, в руках ножиці (рак). Не грішниця, а повішена, не вмирає, усе співає (пташка у клітці).

У загадках найчастіше наявна група лексем на позначення назв осіб, які вказують на загальні назви людей, їх професію, зовнішні риси, особливості характеру, відношення до місця перебування, родинні взаємини тощо. Ця група слів об'єднує:

1. Загальні назви людей, що вказують на близькі родинні стосунки, наприклад: Баба лежить, з неї сльозить (стріха). Маленький дід усе поле збігав (серп). Мама дітей годує, а сама все голодна (ложка).
2. Назви людей за їх соціальним становищем, наприклад: Стоїть панна у коморі, а коса надворі (морква). Ходить пан по лану, де не стане – за ним в'яне (трактор).
3. Іменник, що означають назви людей із місцем проживання, національністю та належністю до певних етнічних груп, наприклад: Прийшли татари, людей забрали, а хата вікном утікала (Рибалка, риба, вода, волок).
4. Назви на позначення різноманітних особливостей людини, наприклад: Ходить богатир по полю, верне землю собою (плуг). Іде силач, на нім ловкач, за ним копач добувати калач (трактор, тракторист, плуг). Що в хаті за поцілуйка (кухоль).
5. Загальні назви людей, наприклад: На городі молода пишні коси розплела, у зеленії хустини золоті хова зернини (кукурудза).
6. Іменники на позначення людей за професією або родом занять, наприклад: Хто майстер на всі руки? (рукавичник). Їхав не на землі, сидів не на воді, їв не м'ясо, а кістки викидав (рибалка).
7. Назви людей за характером роботи і місцем перебування, наприклад: Сорока летить, а пес на хвості сидить (віз і візник). Не художник, а малює (мороз).
8. Іменники на означення зовнішніх рис людини, наприклад: Мати гладуха, дочка красуха, син кучерявий (піч, вогонь, дим). Я послужливий пузан, всіх охоче я вгощаю, то мовчу, як істукан, а то пісню заспіваю (самовар).
9. Своєрідні назви, які можуть вказувати як на неживі предмети, так і на осіб, живих міфічних істот абор таких, що мисляться в реальному світі як живі, наприклад: Ой, за лісом, за пралісом талалай кричить (гуска). Густий ліс, чисте поле, два соколи, бомба, тромба і брехач (волосся, лоб, очі, ніс, рот, язик).
10. Назви, зміст яких указує на негативні риси людини, наприклад: Сидить злодій тихи-тихо, комусь буде лихо (павук). Ні колода, ні пень – лежить цілий день; не копає, ні косить, а їсти просить (ледар) [1].

Українські замовляння подають у форми мовного етикету, наприклад, звертання: сонечко ясне, красне; морозе; дощику; ластівко тощо. Народна творчість фіксує наявність в українській мові кличного відмінка, збереження якого збагачує нашу мову, підкреслює її чарівність, довірливу ніжність. Наприклад: Сонечко ясне, красне, освіщаєш гори, долини, освіти моє личко, щоби моє личко було ясне-красне, як сонечко. Морозе, морозе! Іди до нас вечеряти, та не морозь ні ягнятка, ні телятка, жита і пшениці, і всякої пашниці. Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику! Чи на дощ, чи на сонечко, одчини, Боже, віконечко! Дай, боже, дощик відром, дійницею! [5].

Чим раніше діти почнуть черпати мудрість і красу з життєдайних джерел народної творчості, тим глибшим у них буде почуття любові до рідної землі, до народу, до його історії.

Прислів'я, приказки та загадки є свідченням гостроти народного розуму, глибини його естетичних почуттів, багатого духовного світу і високої моралі. Вони є неоціненним скарбом, який свято бережеться носіями мови і передається нащадкам. У прислів'ях, приказках і загадках повнокровно живе сама душа народу.

Список використаних джерел

1. Березовський І.П. Українські народні загадки / Березовський І.П. – К., 1962.
2. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова: монографія / Єрмоленко С.Я. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
3. Кенгэс-Меранда Э. Логика загадок / Э. Кенгэс-Меранда // Паремииологический сборник. – М. : Наука, 1978. – С. 249-283.
4. Левин Ю.И. Семантическая структура загадки / Левин Ю.И. // Паремииологический сборник. – М.: Наука, 1978. – С. 283-314.
5. Українські замовляння. – К. : Дніпро, 1993.
6. Українські прислів'я та приказки. – К., 1992.

The article deals with the personality enrichment by folk linguistic devices such as words-symbols, lexemes emotionally ratable, proverbs and sayings. Their significance was determined.

Key words: folk language, folklore, linguistic devices, lexeme, emotionality, expressivity.

УДК 37.011.3 – 0.51:005.336.5:159.995.4

Горячок І. В., Зубчук М.

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ НІЛИ ВОЛОШИНОЇ**

У статті проаналізовано загальнотеоретичні засади літературної освіти у педагогічній спадщині ученого-методиста Н.Й. Волошиної

Ключові слова: методика навчання української літератури, літературна освіта, педагогічна спадщина, підручники з української літератури, естетичне виховання, Н.Й. Волошина.

Методика навчання літератури виникла як суспільна необхідність у підготовці майбутніх поколінь у передачі їм педагогічного досвіду. Сучасна методика навчання української літератури базується на цінному досвіді педагогів минулого, намагається враховувати ці поради й розвивати найкращі традиції. Вивчення такого досвіду шляхом персоніфікації є особливо актуальним, адже від цього можуть залежати успіхи в розвитку сучасної освіти. Значний внесок у поступ методичної думки зробила Ніла Йосипівна Волошина, котру Василь Шуляр назвав “лідером у науці” [6]. Вона, об’єднавши своїх учнів, однодумців у культурологічно-освітньому просторі, започаткувала свою науково-методичну школу. Мета нашої статті полягає у спробі аналізу загальнотеоретичних засад літературної освіти у педагогічній спадщині ученого-методиста Н.Й.Волошиної.

Науково-методична спадщина Ніли Йосипівни Волошиної – це не просто дослідження в галузі методики викладання літератури, а ціла наукова школа, яку В. Шуляр визначив як “культурологічно-освітній простір, у якому культивуються особистісне і професійно-фахове зростання науковців, забезпечуються умови для акме-розвитку кожного як Я-особистості, яка здатна логічно, послідовно розвивати ідеї свого Учителя-Лідера в ім’я Учня української науки й освіти” [6, с. 5].

В українській методиці дедалі частіше наукова спадщина професора Ніли Волошиної стає об’єктом вивчення. Науково-методичний доробок дослідниці, методологічні основи її педагогічної концепції, внесок у розробку української методики досліджували Н. Дига [5], В. Шуляр [6], А. Градовський [4], Л. Базиль [1] та інші.

Варто згадати статтю “Наукова школа професора Ніли Волошиної як культурологічно-освітній простір” В. Шуляра [6]. Автор публікації розглядає основні етапи становлення Ніли